

מהפכה בהבנת מושגים

פרופ' אלכסנדר ברזל

מאמרו האמיץ של יואב שורק מזמין בירור הנחות היסוד שלו ובירור המושגים שעליהם מושחת. החידוש רב-הערך בדבריו הוא בכך שאינו מציב את כל הרעיונות התקפים בצד אחד של היהדות - במובן הכפול של המונח: יהדות כמסכת השקפות ויהדות כמערכות-חיים של בני אדם כאן ועתה.

המושג 'תרבות' אכן ראוי לשמש בסיס למפעל החידוש המתמיד של יהדותנו. אולם היא אינה (רק) "מכלול המושגים, המיתוסים, המנהגים ואורחות החיים המקובלים על חברה מסויימת" (עמ' 54), אלא תרבות היא **השקפת-העולם, מעוגנת בעקרונות מכוננים מעטים**, המשמשת **מקור** לכל אלה והמוסדת ומבקרת את התמורות בה. משעה שהגביל שורק את תוקף המושג 'תרבות' במה ש"מקובל על חברה מסויימת", השמיט את הקרקע האיתנה תחתיו, שכן אין "חברה מסויימת" המתמידה בתמורות העתים, ולא צריכה להיות כזאת. אחת הבעיות החמורות של היהדות בימינו (ושל האיסלאם) שחלקים בה נאחזים בדמות-חברה, שאינה יכולה לתפקד בתנאים הרוחניים של ההווה. כאן הסיבה לתופעה שכל אורתודוקסיה - ובודאי ה'חרדית' - היא פונדמנטליסטית מעיקרה, באין לה יכולת להתמודד עם התמורות המתחייבות בחברה, ואכן מתרחשות בה. זה המקור לטענתו, שלפיה "תרבות היא עניין שמרני". אותו "מכלול", שמנה במובאה לעיל, אינו כלל שמרני, ולא צריך ויכול להיות שמרני, אלא קולט ופולט תכנים מן הנתונים של העידן, הכל בהשגחה הביקורתית של התרבות כהשקפה מעוגנת בעקרונות המכוננים. משום כך דחתה היהדות את מיתוס ישו, שכן רוב מרכיביו אינם מתיישבים עם השקפת היהדות, ולכן לא קיבלה את המיתוס היווני -

שרווח בסביבה הקדומה ובשאריות שלה בסביבה הקיומית של כל התקופות הבאות אחריה. מסיבה זו התקיימו בה מאבקים עם האסטרולוגיה (שאסורה עקרונית מאז ומתמיד, אבל הופיעה בחלקים אחדים של החברה היהודית ובזמנים שונים), ועוד מאבקי חדירות מן הסביבות בגלות. משום כך, יכול היה יואב שורק עצמו לדרוש בהמשך דבריו שביהדות ימינו תהיה ביקורת פעילה מול תופעות הציוויליזציה החומרנית של השוק, שהרי ביקורת זקוקה לתשתית רעיונית איתנה, והיא היא התרבות.

דבריו על "תרבות חיה" בוודאי רצויים - עם התיקון של מושגי "תרבות" - אולם לא ברור מהו "הזרם המרכזי"; על-פי מה נקבע המעגל? הרי הוא בעצמו אומר פעמים אחדות במאמרו החשוב, כי אין זרם כזה כיום וכמסתבר גם אינו יכול להיות, כל עוד לא תבוצע, או למצער תחל, אותה "מהפכה דרושה".

בהמשך מתחזקת תחושת הקושי שמצפה לו בדרך המוצעת: "התורה כתרבות מפרשת ומעריכה עולם אחר מזה שבו אנו חיים... נותנת לנו כלים רבים לפרש מציאות שכבר איננה... (ו)איננה נותנת לנו כלים לפרש את המציאות בה אנו חיים" (עמ' 55). אכן, דברים אלה היו נכונים תמיד ועל-יסוד הכרה זו נוצרה ביהדות **תורה שבעל-פה**, שמעצם עיקרה הינה התייחסות לעולם שבו אנו חיים בכל עת. פתיחות לעולם כהוויתו הייתה סיבת ההתנגדות הנוצרית דווקא לתורה שבעל-פה. על התורה יכלו לומר שהיא 'ברית ישנה' שה'חדשה' מבטלת את תוקפה, או בגירסה הפרוטסטנטית היא (כאילו) ממשיכה אותה. הנצרות העדיפה קאנון דוגמתי שמקורה עליון - ומסורה לכמורה לדרגותיה, הממלאת מקום המקור העליון - על-פני עיון ודיון זורם בכל זמן. מוזר הדבר שעם הזמן התפתחה ביהדות תפיסה מאבנת את התורה שבעל-פה בתור קודקס חתום, וחכמים היו לסמכות עוצרת-זרימה כ'קדושי עליון', וזאת כשלמעשה נמשכה פעולת החשיבה-מחדש בכל עת, בשו"ת ובסוגי ההגות שלא פסקו עד היום. התפנית החמורה עוד יותר באה במאתיים השנים האחרונות במערב (ובעקבותיו בצורה מוזרה עתה גם ביהדות המזרח), מאז נטלה המדינה המודרנית את כל תפקידי היום-יום ממוסדות הפנים של הקהילה: שיפוט, רווחה, חיי-יחד ועוד, והקהילה ומוסדותיה נשארו **עם כלי הפולחן**. צודק יואב שורק כי "אין עדיין התייחסות של תרבות-התורה אל המציאות הישראלית המדינית..."

**מוזר הדבר שעם
הזמן התפתחה
ביהדות תפיסה
מאבנת את התורה
שבעל-פה בתור
קודקס חתום,
כשלמעשה נמשכה
פעולת החשיבה-
מחדש
בכל עת, בשו"ת
ובסוגי ההגות שלא
פסקו עד היום**

שופינג... מוסר... חניה כפולה, שלטונות המס... אמנים... מחשבים... (עמ' 55-56).
אלא, שלפי תפיסתו את התורה קשה לראות איך תוכל להיות התייחסות.

נראה לי כי המושג הנושא את קשיי פתרונו הנועז הוא 'דת'. במאתיים השנים האחרונות - בעקבות אותה תמורה במדינה המודרנית - המונחים 'דת' ו'דתיות' הלכו וסטו ממשמעותם בתרבות היהודית, שכן הן **נתמצו בתחום הפולחן**: הנחת תפילין, ציציות (תלויות בחוץ או סמויות בפנים), נרות שבת, תפילה (בכוונה או בשיגרה), וכו' - והעושה אותם מוגדר דתי ומעשיו עדות לדתיותו, בעוד שכל הנוהג אחרת אינו 'דתי'. אבחנה זו התחדדה במיוחד במרחב החברתי, שכן היום-יום הלא-הגותי אכן חובק את סממני הדתיות האלה כקני-מידה בלבדיים. יכול אדם להיות רמאי, ספקולנט לא-ישר בבורסה, מרביץ לאשתו, מנצל את עבודת הזולת - אם רק נהג לפי כללי הפולחן הריהו יהודי טוב. יואב שורק הרגיש באבסורד והעז לציין את המפעל הציוני, הנישא על כתפי 'לא-דתיים' לפי סימני היכר פולחניים כאלה, כמעשה יהודי מובהק. הוא מתאונן בצדק כי "שכונות של מיטב צעירינו, בוגרי ישיבות, מוצאות את עצמן טרודות באירגון 'דברי תורה' בשבת כדי לשמור למצער על הגחלת, בדיוק כמו אבותיהם, כשלאבונם כל לימודיהם לא הועילו כדי לחלץ את התורה אל מחוץ לבית הכנסת" (עמ' 56-57). והרי יהדות אינה כנצרות, שבה 'הקדושה' שוכנת בפולחן ומשאירה את מעשי היום-יום של האדם ב'איזור הסכנה של הטומאה'. יהדות מתממשת ב"יישום התורה במציאות".

**במאתיים השנים
האחרונות, המונחים
'דת' ו'דתיות' הלכו
וסטו ממשמעותם
בתרבות היהודית, שכן
הן נתמצו בתחום
הפולחן**

כאן עולה גם בעיית המונח השני שנפוץ בחלל חיינו וגם במאמרו הנועז של יואב שורק: 'חילוני'. הבעיה היא שאין נסיון לחלץ את המושג מסבך היסט המשמעות. במילתון הנוצרי 'סקולארי' (secular) הוא ניגודו של הדתי, כי מבטו מופנה על ה-saeculum, אל העידן ההיסטורי. **בהשקפה היהודית העידן ההיסטורי הוא מרחב המעשה סגולי, עליו חלות מצוות המעשה המתקן עולם.** בדרך הפרדוקס ניתן לומר, כי ביהדות 'חילוני' הוא זה אשר מנתק את החול ממסכת חובות התיקון למען 'קידוש' הוויית אדם. אותם פורקי עול ימי המעשה והמוסר - אבל מקיימי 'קלה

וחמורה' שבפולחן - הם הם החילוניים. הכרה זו גלומה בטיעוני יואב שורק בכל המאמר, גם בלשונות בוטות. אכן, אין סיכוי לדיאלוג בין חלקי היהדות, ואין סיכוי גם לרפורמה באורתודוקסיה, שהוא מבקש אותה באומץ, כל עוד המונחים 'דתי' ו'חילוני' לא יובהרו וישונו בשימוש הרווח.

אכן, לא כדברי האלוף עמידרור, "יש לחברה הישראלית אליטות אינטלקטואליות", כדברי יואב שורק, שהווייתם היהודית והאנושית אינה מתמצה 'באכילת טריפה', וכדומה, אלא יונקת ממסורתה הרוחנית של היהדות לדורותיה. וצודק כשהוא מוסיף כי "קשה להחשיב את המנהיגות הדתית" כשייכת לאותה אליטה, שכן אינה "מעורה בענייני העולם" (עמ' 58), והרי "תרבות החיים (הדתית) לא עברה תמורה מעמיקה מאז ימי התלמוד והראשונים" (עמ' 59), בעוד שההיסטוריה רצופת תמורות, והיהדות הכירה בכך לעומת דתות אחרות שצמחו כחלל נפרד מן היום-יום. בצדק קובע שורק כי "בפועל הותאמה התורה כל הזמן לחיים בהווה" (עמ' 59) וניצלה כך מהפונדמנטליזם הדבק בדתות. ממילא נסיון אבסורדי "השלכת עקרונות נושנים על מצבים חדשים בלא להכיר במצבים החדשים עצמם ולגבש יחס עקרוני עליהם" (עמ' 60). ממילא "החברה הדתית מחנכת את בניה לתודעה השיקרית, לפיה התורה שבידינו מושלמת ויכולה להתמודד עם החיים במלואם" (עמ' 60), משמע עם תחומי מעשה שחכמים בשעתם לא יכלו אף לחלום על שכמותם ואזי אין אפשרות לגזור מדבריהם מסקנות תקפות במצב החדש. ליבוביץ המנוח העז לומר כי אין למקורות מה לומר בתחומי הביואטיקה, ויש להוסיף לכך תחומים רבים אחרים. 'הכפר הלבולי' עם המגע הפתוח בין התרבויות, ועם התלות ההדדית ההדוקה יותר ויותר, אינו דומה כלל לעולם שבו המרחקים הפרידו בין תרבויות ויכולת הגישור על-פני המרחקים הייתה מצומצמת מאוד. כיוון שאין שום אפשרות

**בדרך הפרדוקס
ניתן לומר, כי
ביהדות 'חילוני'
הוא זה אשר
מנתק את החול
ממסכת חובות
התיקון למען
'קידוש' הוויית
אדם. אותם
פורקי עול ימי
המעשה והמוסר
- אבל מקיימי
'קלה וחמורה'
שבפולחן - הם
הם החילוניים**

להקיף את ענייני האדם בזמן הזה בצמידות לכתובים בספרים שנכתבו באופק שונה מכל וכל, הרי שקורה מה שיואב שורק מצטער עליו ומודגש בדפוס במאמרו: "חלקים לא קטנים בהלכה שאנו מקיימים עוברים תהליך רע, שבמהלכו הם הופכים ממחוייבות למימוש ערכים למחוייבות לטקסים טכניים-מאגיים, ומעניינים שבמרכז החיים לעניינים שבשוליים" (עמ' 61).

התופעה אינה יהודית בלבד. בכל התרבויות מתרבה ציבור הלא-מבינים את גילויי המדע והטכניקה ופונים אל האזוטרי-שבמחשבה-הרגשה והמאגי-שבפולחן. פחות משאר התרבויות היה אמור להתרחש מהלך זה ביהדות, שכן "יחסה של התורה אל המצוות היא מערכת חוקים מכוונת-ערכים שעניינה אינו מאגיה... אלא תיקון (לצרף

בהן את הבריות)... (עמ' 61). "אילו הודגשה המהות הנבואית, ולא הכוהנית (שאצל שורק נקראת גם 'כוחנית') - משמע המהות הערכית-היסטורית של היהדות - גם הלא-מבינים את המצב העולה בהשגת המדע את היקום ואת חיי האדם בו, יכלו לדבוק ביהדותם בלי ה'טקסים המאגיים', בהם מתמצה כיום כל 'דתיותם', ו'הרי על כך זעקו הנביאים, כנגד מקריבי הקרבנות העושקים" (עמ' 62), כדבריו הנכונים של שורק. הנביאים ציפו שיהדות תתממש מחוץ לבית המקדש, במעשה ההיסטורי במציאות האנושית, ולא "במחויבות הטכנית הסתומה". ועתה החלל ההיסטורי מלא "תמורות מפליגות שחלו בדורות האחרונים", וההלכה - אם נתפסת כדוגמה - "נותרה רק מחויבות למילה הכתובה ונפתח להערמה" (עמ' 62), כי אין אומץ להודות שהממשות שונה מכל-וכל ממה שניתן היה לשער בימי מנסחי ההלכה - כאילו - שהרי **ההלכה אינה דוגמה אלא מתודולוגיה**. גם בתור מתודולוגיה אין טעם להחיל כללי-היסק על עניינים חסרי חשיבות (ששורק מביא ראיות לדיון עקר בהם; לפני שנים אחדות, בהיותי חודשים אחדים בשבתון באוניברסיטת בר-אילן, אכלתי לא אחת עם מורי וידידי המנוח, אורתודוקסי בחומרה, בחדר האוכל. יחד ראינו שכמעט כל האוכלים כמו בתום האכילה בלי ברכה. לשאלתי ענה בחיוך של אירוניה עצמית: 'רק אם אוכלים לחם כזית יש חובה להגיד ברכה'... ומי לא אכל לחם כזית?) שורק מלגלג, בצערו, על העיסוק בתולעת בחסה: "אנו פוגשים את צילו של אלוהינו בתדירות ובאופייניות הרבה יותר גבוהה בתוך החסה משאנו פוגשים אותו בסוגיות החינוכיות והכלכליות של חיינו" (עמ' 67). ממילא הופך להיות השיח ה'דתי' "לא-רלוונטי" לחיים כאן ועתה, משמע לא-יהודי. "נוח לו לאדם להפוך את מחויבותו הדתית ל'תחום' בחייו, ו'לשעבד את החיים ל'חפצים של תורה'" (עמ' 69). יותר קל להחזיק בכלי מאשר לאחוז במהות.

**חידושה הגדול
של התרבות
היהודית הייתה
בעיצוב רעיון
האלוהות שאינה
פזורה בחפצים
ואינה איש דמויי-
אדם, אלא
אחדות כל
ההוויה, המגלמת
תביעה לקדם את
מימוש האחדות
במעשי-תיקון
ההיסטוריה יום-
יום**

צודק שורק כי בלי שילוב היהדות "בשיח האינטלקטואלי העולמי" ובלי "להעמיד תביעה" אל התורה, תוך פירוש וחידוש עדכניים, שכן "תקופתנו היא תקופה חדשה", היהדות נדונה לכליון מבחינת מהותה כתרבות חיים ונעשית לתחליף 'פסיכולוגי' למצוקות-יחיד. אכן, "בנייתה מחדש של תרבות התורה הרלוונטית אינו נתון כמונופול של החברה הדתית" (עמ' 76). אולם החברה הלא-דתית, כביכול, שבניה מקיימים לא פחות את עקרונות היהדות - אם אכן מקפידים על חשבון מעשיהם הערכיים - תביא עימם אתגר שמבלי להיענות לו אין סיכוי למפעל החידוש הגדול של יואב שורק: **מבחן רעיון האלוהות**. חידושה הגדול של התרבות היהודית הייתה בעיצוב רעיון האלוהות שאינה פזורה בחפצים, **אינה** איש דמויי-אדם שאפשר גם לצייר ולכייר אותו ולפנות 'אליו', אלא **אחדות כל ההווייה**, המגלמת תביעה לקדם את מימוש האחדות

במעשי-תיקון ההיסטוריה יום-יום. (דנתי בכך בהרחבה בספרי **על מבנה היהדות**, 1994, ולא אוסיף עתה). 'שכינת' רעיון האחדות בכל חלל המעשה האנושי הוא ציווי חיי הסגולה, האחריות לקיום העולם. אכן, קשה לשער שבנקודה זו יסכים אתי יואב שורק, ולו גם יש לקוות שתחושת אחריותו לתרבות היהודית החיה יסייע לו לפתוח בדיאלוג.

ולסיום שלוש הערות: טעותו של הזרם הרפורמי (ובמידה פחותה של הזרם הקונסרבטיבי) היא בכך שמציעים למקד את יהדותם דווקא במימד הכוהני-פולחני: בטקס ובכלים ('חפצים' בלשון שורק). רפורמה נחוצה בתחום שבו היהדות התרחקה ממהותה: במימד הנבואי-היסטורי, בטוטליות ההשקפה על אודות אחריות האדם לעולם.

קשה להבין על-פי מה קורא יואב שורק לסוציאליזם 'צדדים זרים'. אולי זיהה את רעיון הצדק החברתי והמעשה הפוליטי המקדם אותו - שהוא הוא לב הסוציאליזם - עם המשטר שקרא לעצמו סוציאליסטי ובכך המיט אסון על הרעיון. הסוציאליזם, כמו גם ההומניזם, אינם ממזריה של היהדות, אלא מתזיקי מהותה הנבואית. היהדות - והיהודים - היו והינם מחוללי ומשמרי הסוציאליזם בעיקרו האמיתי.

**הרצון הרב של החברה
החילונית להתחבר
באופן מחייב מחדש
למסורת ישראל מקורו
בשאיפה לשמור על
היהדות מפני
מצמצמיה לפולחנים**

לא מובן לי זיהויו של שורק את "תיקון העולם הזה" עם "תכל'ס". אם כוונתו לתכלית - אדרבה, אולם אם כוונתו למילה הזולה המציינת עשייה למען מטרות קטנות מיידיות - הרי ש'מכר את התיקון בזול'.

צודק יואב שורק כי "יש רצון רב של החברה החילונית להתחבר באופן מחייב מחדש למסורת ישראל" (עמ' 78; עם הסתייגותי הנזכרת מן המונח 'חילוני'). אולם הרצון הרב מקורו בשאיפה **לשמור על יהדותנו** מפני מצמצמיה לפולחנים, ומפני הזילות המהלכת במחנה ה'דתי' נעדר הביקורת - שאותה גם שורק תובע - ומפני ההסתגרות הפונדמנטליסטית מעולם של מדע ושל טכניקה, של הבנה מתקדמת אל גילוי נוסף של מה שהיה סוד ונעלם בהשגת קדמונים וכיום הוא החלל הרוחני של האדם.